

GYVIEJI ARCHYVAI

Vilniaus kraštas po Lenkijos okupacijos jungu

1931 m. rugpjūčio mėn. įvestas naujas kalėjimų režimas. Politikaliniams pritaikytos blogesnės sąlygos, negu kriminaliniams nusikaltėliams. Rugsėjo mėn. prezidento potvarkiu visoje Lenkijoje įvesti nepaprastieji karo lauko teismai. Kelios dienos prieš įvedant šiuos teismus, „Kurier Wileński“ Nr. 175 vedamajame straipsnyje rašė: „Reikia užtikrinti mūsų Lenkijos Žečpospolitos gyvybę, Rytų Kresuose įvedus karo padėtį, visą energiją čia sutelkti kruviniams susidorojimams su vidaus priešais, vien dešimtis maisto vadovų kasdien sušaudant, sukcentruoti čia visas valstybės gynybines pajėgas“. Pagal naująjį įstatymą nuosprendis be jokio tardymo paskelbiamas po 48 valandų nuo arešto (E. Romer. *Rady i przestrog. Lwów, 1938*). Mirties nuosprendžiui paskelbti užteko vieno provokatoriaus įskundimo. Teismai nuosprendį privalejo priimti vienbalsiai. Kas iki tol buvo baudžiamas katorga, tai dabar mirtimi, kas baustas kalėjimu ar namų areštu, tai dabar 10-15 metų katorga. Justicijos ministras Michalovskis ciniškai pareiškė, kad Lenkijoje kalėjimai neturi būti „universitetai komunistams“, nors ne visi politiniai kaliniai buvo komunistai.

Krokuvoje leistas „Ilustrowany Kurier Codzienny“ 1932 m. sausio 25 d. pateikė Vilniaus vaivadijos mirties bausmių statistiką. Nuo to laiko, kai buvo įvesti karo lauko teismai, t. y. per 4 mėnesius, vien Vilniaus apygardoje įvykdė 42 mirties nuosprendžiai pakariant.

Karinės valdžios ir Vidaus reikalų ministerijos potvarkiu Vilniaus miestas ir Vilniaus-Trakų apskritys priskirti prie pasienio zonos. Nepatikimus darbininkus ir valstiečius okupantai prievarta keldino į Lenkijos gilumą – Poznanės vaivadiją ir Pamarį. Neišsikėlus paskirtu laikui, būdavo uždedama 1 000 zlotų kontribucija (pabauda). Į kaimus ir miestelius buvo siunčiami policijos ir šėlculų (šaulių) būriai. Ypač stengtasi „išvalyti“ Vilniaus vaivadijos rytinį pakraštį – 25-30 ar net 50 kilometrų ruožą palei sieną su Sovietų Sąjunga.

1931 m. lapkričio mėn. į Brėslaujos apskr. Rimšės valsč. Karklinės akalica atėjo vaitas su sekvestratoriumi, norėję už nepriemokas aprašyti kumetės Stefanijos Radzevičienės gyvulius. Moteriškei į pagalbą atbėgo kaimyninio kaimo valstiečiai ir, ilgai negalvodami, abu „svečius“ uždarė į tvartą, pareiškė, kad neišeis tol, kol tie neatsisakys užmačios aprašyti gyvulius. Išvaduoti „belaisvių“ atvyko policija, durtuvu sužeidusi Radzevičienės ranką. Iškvietus daugiau policijos, vaitas ir sekvestratorius buvo išvaduoti, o 4 žmonės areštuoti. Tiems patiems pareigūnams atėjus antrą kartą ir bandant išvesti paskutinę karvę, moteriškės vyras su dviem sūnumis ir dukterimis puolė teismo vykdytoją. Norėdama padėti egzекutoriams įvykdyti savo siekį, policija ėmė šaudyti į savo tvartą gynusią Radzevičių šeimą. Į jos šauksmą atbėgo kuolais ir šakėmis apsiginklavę Gevonai

kaimo valstiečiai ir ryžtingai pasipriešino. Prisibijodami rimtesnių pasekmių, valdžios atstovai išsinešdino. Kitą dieną atėjęs policijos būrys surengė masinius areštus (*Ю. Браткоўскі. Фаішыцкая Польшча на шляху да рэвалюцыйнага крызісу. Менск, 1932*).

Okupantų valdžia Vilniuje siautėjo ir 1932 metais. Sausis: 2 lietuviai iš Varėnos valsč. Giraitės kaimo suimti už lenkiškos mokyklos ir lenkų herbo sunaikinimą; Vilniuje, lietuviškame internate, už antivalstybinę veiklą suimtas V. Blažys, už tokią pačią veiklą suimti 4 lietuviai moksleiviai; Švenčionių apskr. Kaltanėnų valsčiuje už antivalstybinę veiklą suimta 10 žmonių; Švenčionyse 15 žmonių suimta už priklausymą Vakarų Baltarusijos komunistų partijai. Vasaris: Kaltanėnų valsč. už antivalstybinę veiklą vėl suimti 2 lietuviai valstiečiai; 2 lietuviai valstiečiai iš Švenčionių apskr. Mikalavo kaimo areštuoti už priešinimąsi policijai ir policininkų sumušimą; Vilniuje 21 lietuvis moksleivis ir studentas suimti už komunistinę veiklą ir komjaunimo kuopelės organizavimą. Balandis: Pabradsės valsč. Pikeliškių kaime, kur tebestovė J. Pilsudskio dvarėlio rūmai, 12 žmonių, apsiginklavusių lazdomis ir šakėmis, užpuolė policininkus ir jų seržantą (przodownik), atėjusius daryti revizijos, ir norėjo nuginkluoti; policijai nepadarė atsisaudyti ir ji buvo priversta bėgti. Gegužės mėn.: 11 lietuvių bernų samdinių iš Antanavos kaimo areštuoti už boikotą mokykloje dainuojant Lenkijos himną. Birželio 3 d. Varėnos valsčiuje amžina katorga nubauti du vyrai neva už šnipinėjimą Lietuvos naudai: 24 m. Petras Čepulis ir 20-metis Jonas Kalanta. Maišiagalos valsčiuje tą mėnesį įvyko muštynės su matininkais; ten pat keli asmenys areštuoti už dalyvavimą demonstracijoje.

Birželio mėn. Vilniaus-Trakų apskr. Čepkiškių kaimo gyventojai, nebodami areštų, vieningai pasipriešino sekvestratoriui ir policijai, kurie norėjo už mokesčius paimti valstiečių turtą. „Kurier Wileński“ Nr. 26 parašė, kad visi Adutiškio valsč. valstiečiai nutarė nemokėti mokesčių. Daugelį kaimų užgriuvo ištisa mokesčių rinkėjų armija, viską iš gyventojų atimdama, vakarais žmonėms iš po galvų net pagalves ištraukdama. Per vieną dieną įvykdė 100 mokesčių egzекucijų. Šalčinukuose areštuotas bedarbis šoferis Stanislovas Mikulevičius, klijavęs komunistinius atsišaukimus. Parašęs keletą atsišaukimų, norėjo juos prikljuoti prie policijos postu, bet buvo suimtas. Kaip jis tvirtino, ilgai buvęs be darbo, tikėjosi bent kalėjime rasti prieglaudą.

„Vilniaus rytojus“ 1934 m. vasario 21 d. aprašė, kaip prieš savaitę sekvestratoriai už mokesčius ėmė valstiečių turtą

nepaisydami žiaurių įstatymų, valstiečiai savavališkai ėmė iš miško kurą, ganė miške gyvulius. Kaip rašė laikraštis „Słowo“ 1934 m. vasario 10 d. numeryje, Trakų valsčiuje į Vaivadiškių kaimą atvykęs Čechanavičių dvaro eigulys Z. Ivanovskis norėjo paimti malakus iš Jono Paškevičiaus kaimo. Pasipriešino Paškevičiaus žmona ir giminaitis A. Tulgingis. Eigulys du kartus iššovė ir sužeidė Tulgingį į nugarą. Pasak to paties 1936 m. rugpjūčio 30 d. laikraščio, Gulbinuose prie Vilniaus eigulys nušovė valstietį Chmieliauską už tai, kad jis ežere gaudė žuvis. Lenkų pasienietis 1929 m. birželio 12 d. mirtinai peršovė Merkių sielius plukdžiusį mūsų krašto Kaibučių kaimo gyventoją Stepa Gražną; medžius plukdyti buvo galima tik savąja, t. y. dešiniąja upės puse. Po penkių dienų, birželio 17 d., nušautas perlojiškis sielininkas M. Milinavičius. Lenkai grobstė lietuvių plukdžius ir į kairiąją Merkio pusę patekusių sielius. 1934 m. liepos 16 d. apie 7 val. vakaro nušauta Julė Biekšaitė iš Biekšių kaimo; mergina ėjo namo plovusi rugius. Lenkų agento Jono Ikalasos suviliotas, 1935 m. kovo 22 d. nušautas prie Merkio žvejojės Silvestras Lūžys iš Molių kaimo.

1933 m. laikraščiai „Dziennik Wileński“, „Słowo“, „Kurier Wileński“ rašė, jog vasario 2 d. viename kaime prie Nemenčinės vyko kelių dešimčių valstiečių „sueiga“, kurią policija išvaikė; vasario 4 d. Tiltų miške prie Valkininkų įvyko kelių asmenų muštynės su valdiškų miškų eiguliais, o paskui policijos gaudynės; kovo pabaigoje Švenčionių ir Ašmenos apskrityse areštuoti 3 asmenys, agitavę rengti žemės ūkio darbininkų streiką; balandžio mėn. už matininko primušimą nubauti Maišiagalos valsč. Steponų kaimo valstiečiai: Juozas Valeiša – 1 metams kalėjimo, Jonas Valeiša, Adomas ir Silvestras Jaroševičiai – 8 mėn. kalėjimo, Feliksas Valeiša ir dar 3 asmenys – po kelis mėnesius kalėjimo, o 3 asmenys išteisinti; birželio mėn. Vilniaus-Trakų apskr. Čepkiškių kaimo gyventojai, nebodami areštų, vieningai pasipriešino sekvestratoriui ir policijai, kurie norėjo už mokesčius paimti valstiečių turtą. „Kurier Wileński“ Nr. 26 parašė, kad visi Adutiškio valsč. valstiečiai nutarė nemokėti mokesčių. Daugelį kaimų užgriuvo ištisa mokesčių rinkėjų armija, viską iš gyventojų atimdama, vakarais žmonėms iš po galvų net pagalves ištraukdama. Per vieną dieną įvykdė 100 mokesčių egzекucijų. Šalčinukuose areštuotas bedarbis šoferis Stanislovas Mikulevičius, klijavęs komunistinius atsišaukimus. Parašęs keletą atsišaukimų, norėjo juos prikljuoti prie policijos postu, bet buvo suimtas. Kaip jis tvirtino, ilgai buvęs be darbo, tikėjosi bent kalėjime rasti prieglaudą.

„Vilniaus rytojus“ 1934 m. vasario 21 d. aprašė, kaip prieš savaitę sekvestratoriai už mokesčius ėmė valstiečių turtą

Dubičiuose. Tarp policijos ir moterų įvyko susidūrimas. Kitą dieną 8 žmonės buvo pašaukti į policiją ir išlaikyti 4 dienas. Anksčiau areštuotos 3 moterys vis dar buvo Lydos kalėjime. Vasario 15 d. į kaimą vėl atėjo sekvestratorius ir ėmė imti karves. Atėmė 8 karves. Vienas valstietis, iš kurio paėmė paskutinę karvę, norėjo ją iš policininkų atimti, bet jį areštavo ir kartu su karvėmis nuvedė į policijos poskyrį Užbaluose (Zaboloteje). Tas pats laikraštis 1935 m. Nr. 1 parašė, kad į Valkininkų valsč. Giraitės kaimą 9 val. vakaro, kai žmonės jau miegojo, atėjo policininko įdymas sekvestratorius. Užėjęs pas vieną kaimietį policininkas surišo jai rankas, o sekvestratorius paėmė iš pirkios viską, ką norėjo. Į moters riksmą atbėgo visas kaimas, lazdomis ir šakėmis apsiginklavęs.

Laikraštis „Mūsų artojas“ 1935 m. vasario 23 d. Nr. 4 pateikė faktą, kai Švenčionių apskr. vienas vyrukas nesumokėjo 20 zlotų kariško mokesčio. „Kadangi jis nei karvių, nei kiaulių neturėjo, tai sekvestratorius aprašė jo marškinius, kuriais buvo apšivilkęs, [...] ir ant galvos kepurę...“ Marškiniai įkainoti 2½ zlotu, o kepurė ½ zlotu. „Žinoma, tas vyrukas sumokėti negalės. Bet kiek gi sekvestratorius už tuos aprašytus daiktus gaus? O dar įdomiau, ką sekvestratorius aprašys kitą kartą, kada šis vyrukas liks be marškinių?“ Apie panašų mokesčių rinkimo atvejį kovo 16 d. papasakojo „Vilniaus rytojus“ – į Valkininkų valsč. Biekšių kaimą atvažiavo policininkas ir sekvestratorius už nesumokėtus mokesčius aprašyti turto. Iš vieno valstiečio, kuris turėjo tik 0,5 ha žemės, sekvestratorius norėjo atimti paskutinius kailinius, bet žmogus su šeima nedavė. Iš 15 zlotų nesumokėjusio našlės sekvestratorius norėjo atimti karvę, bet moteris su vaikais neleido.

Kaniavos policija 1937 m. sausio 16 d. darė kratą Kaniukuose pas Antaną ir Joną Bernatavičius bei Joną Dzikevičių. Ieškota ginklų ir lietuviškų knygų. Paskui vyko kratos Praudoje pas Joną Dudutį ir Feliksą Sukacką. Surinkę lietuviškas knygas, policininkai išvyko. Kitą dieną visi kratyti asmenys buvo pakviesti policijon ir jiems už knygas ir kitus dalykus surašyti protokolai. Dėl knygų kartu tardytas Domininkas Kavaliauskas. Tų pačių metų gruodžio mėn. policija darė kratą Dručinukuose pas Joną Badarą ir Joną Nalivaiką. Taip pat ieškota šautuvų ir lietuviškų knygų. Iš Badaro paimti Mato Šalčiaus knygos „Svečiuose pas 40 tautų“ 2 tomai ir knyga „Rytų perlai“, iš Nalivaikos paimta „Vaikų pasakos“ ir parako su šratais.

1937 m. rugpjūčio 2 d. Rudnioje vyko jaunimo šokiai. Juos sutrukdė Kaniavos policijos komendantas. Buv. „Ryto“ mokytojas ir skaityklos vedėjas Krokšlyje Vincas Matuiza paprašė netrukdyti. Už nepaklusnumą policijai Varėnos teismas rugsėjo 17 d. Matuizą

nuteisė 6 mėn. kalėjimo, o Juliją ir Praną Stasionius, Domininką Kavaliauską, Adomą Butrimą ir Praną Barcį – kalėti po 3 mėn.

1933 m. sausio pabaigoje Kaniavoje mirė 102 metų 14-kos vaikų tėvas Jurgis Šiškevičius-Pilinka. Gerai prisimėnęs 1863 m. sukilimą – Liudviko Narbuto laikus. Buvęs geras bitininkas. Jo paskutinė, ketvirtoji, žmona mirė tik viena diena anksčiau už jį. Vyras 1932 m. 7 dienas sėdėjo Varėnos valsčiuose areštinėje, kai policija surado namo pasienyje išdygusį tabaką. Senolis neturėjo pinigų pabaudai užsimokėti. Prie Marcinkonių 1935 m. rugpjūčio 15 d. žuvo Jonas Valentukevičius iš Daržinėlių kaimo. Neturėdamas už ką nusipirkti bilieto, traukiniu važiavo slapta. Netoli Marcinkonių stoties šoko iš traukinio, bet taip nelaimingai, kad mirė vietoje, palikdamas žmoną ir trejetą vaikų. Lenkų suimtas 1922 m. liepos 22 d., kalėjo Gardino kalėjime, o vėliau teistas garsojoje 72-ų Gardino byloje. Nuteistas 2 metams kalėjimo ir 1925 m. spalio 23 d. su kitais kaliniais ties Varėna I perduotas Lietuvai. Paskui Valentukevičius grįžo į savo ūkį.

Laikraštis „Kurier Wileński“ 1935 m. kovo 23 d. pateikė BB (bebekų, tariamai nepartinių bloko, o iš tikrųjų pilsudskinininkų partijos) deputato Polkovskio kalbos seime ištraukas. Deputatas pripažino, kad naujasis įstatymas apie darbo prievoles (šarvarkas) gali sumažinti valstiečių uždarbius, nes apima visus viešuosius darbus valsčiuje: kelių tiesimą ir priežiūrą, tiltų statybą, upių reguliavimą, mokyklų bei kitų valstybinių pastatų statybą ir kt. Anksčiau visa tai, išskyrus kelių priežiūrą, atlikdavo samdyti darbininkai. Metų pradžioje priimtas įstatymas šarvarkų darbų vertę padidino kone dvigubai. Rytų Kresuose šarvarkų mokesčiai dabar sudarė net 100-120 % bendro žemės mokesčio. Naujajį šarvarkų įstatymą balandžio 27 d. prisiminė „Słowo“. Anot laikraščio, ši priverstinio darbo prievolė gali būti panaudojama ir melioracijoje ar įvairiems darbams ir miško sodinimui nenaudojamosse valsčių žemėse.

Įdomų rašinį išspausdino Vilniuje leistas laikraštis „Беларуская крыніца“ 1932 m. Nr. 39. Mat Kaniūkų kaimo (Kaniavos sen.) gyventojas I. Baliukevičius, turėjęs parduoti du avinus, norėjo žiemai nusipirkti batus. Gavė valsčiaus pažymėjimą, kainavusį 40 grašių, apie „avinų kilmę“. Avinų „medicininė apžiūra“ valsčiuje kainavo 2 z. Avinus geriau pašėręs, žmogus nuvezė juos už 70 varstų į Vilnių parduoti. Čia avinus reikėjo pateikti veterinariniam patikrinimui, kuris atsiėjo 5 z. Viskas kainavo 7 z 40 gr. Pirkliai ir Baliukevičius ėmė derėtis. Po ilgų derybų Baliukevičius buvo priverstas avinus atiduoti už 7 z 30 gr. „Toku būdu valstietis, auginęs avinus ir vežęs juos 70 varstų į Vilnių, dar primokėjo 10 grašių. Tad gyvenk ir plėtok ūki!“

Kova prieš okupantų valdžią

Gyventojai nesėdėjo rankų sudėję, nors valdžios teroras neatlyžo. Noliko nuošaly ir mūsų krašto žmonės. Po 1920 m. Pažulės kaime ir apylinkėje veikė šaulių partizanų grupė. Joje dalyvavo Pažulės gyventojai Turonis ir Augustas Kirkliuskas, Bolesius Kraulaidis iš Kruklių kaimo. Dubičiuose partizanai 1922 m. birželio 27-ąją 3 val. dienos sunaikino 4 žmonių karinį patrulį. Išaiškinus grupę, daugelis jos narių buvo teisiami Gardine. Kai kurie, tarp jų ir B. Kraulaidis, bėgo į Nepriklausomą Lietuvą. Buvo areštuota viena mergina. Šaulių vado lenkai nesugavo, bet surado raštus. Ažuole prie Pažulės surasti kulkosvaiddžiai. Dalis ginklų buvo užkasti Dalinos kaime prie pil. Kudžmos pirties.

Vilniuje, kaip ir visoje Lenkijos valstybėje, 1923 m. kilo gyventojų protestai prieš valdžią. Metų pabaigoje jie kiek atlėjo, valdžiai Krokuvoje nuslopinus ginkluotą sukilimą. Tačiau 1924 m. Vilniaus krašte plito partizanų kova. Pasiremsime laikraščio „Kurier Poranny“ pranešimais. Pasak laikraščio rugsėjo 12 d. Nr. 178, rugsėjo 9 d. netoli tilto per Merkį tarp Varėnos ir Valkininkų stočių nuo bėgių nuverstas dvigubas šarvuotas traukinys, išsiūstas kovoti su partizanais. Katastrofoje 2 pareigūnai žuvo, 13 sužeista. Valdžios komunikatas skelbė, kad neapdiriai važiuo mašinistas. Tačiau vietos gyventojai sakė, jog tai partizanų darbas. Anot rugsėjo 22 d. laikraščio pranešimo, Vilniaus apylinkėse partizanai labiausiai terorizavo dvarininkus ir vietos valdžią. Įvesta karo padėtis. Lapkričio 5 d. Vilniaus administracinėje apygardoje valstybės siena sustiprinta KOP daliniais. Laikraščio lapkričio 11 d. Nr. 226 rašoma, kad septintame kilometre nuo Dūkšto stoties Turmanto kryptimi keleivinis traukinys privažiavo užvarą: ant bėgių buvo paguldyti septyni pabėgiai; važiuodamas traukinys šešis pabėgius nusvedė, o vieną sumaigė. Traukinys nesugadintas. Areštuota keletas įtartinų asmenų. Lapkričio 17-osios naktį trys ginkluoti partizanai užpuolė karinio kolonisto sodybą Švenčionių valsč. Novosiolkų kaime. Lapkričio 23 d. Vilniuje įvyko visų vaivadijos apskričių storastų (viršininkų) posėdis pasienio gynimo praktiškoms priemonėms aptarti. Posėdyje dalyvavo KOP brigados vadas pulk. Rymša ir visuomenės saugumo skyriaus viršininkas Dvorakovskis. Gruodžio 3 d. Nr. 245 laikraštis pranešė, kad sustiprintas tardymo policijos skyrius, o policijos postas Naujojoje Vilnioje pertvarkytas į komisariatą. Geležinkelio komisariatas įsteigtas Turmante. Nepaprastos teisės suteiktos vaivados, jų žiniai perduoti KOP daliniai. Tarp Dūkšto ir Turmanto gruodžio 8 d. vėl bandyta nuversti keleivinį traukinį, ant bėgių padėjus geležį. Sulėtinę greitį traukinys nuvažiavo ir nenukentėjo.

Tęsinys. Pradžią Nr. 22, 23, 24, 25, 26

Vytautas Valentinas
ČESNULIS